

İSTANBUL'DAKİ ÇİFTE MİNARELİ CAMİLERE BİR BAKIŞ

Fatih Elcil -Ömer Çepnioğlu

Sözlük anlamı olarak toplanma yeri olan **camî**; “toplanan, bir araya getiren” anlamındaki Arapça mescid-i cami kelimesinden türemiştir. Anadolu topraklarında minberi olmayan, vakit namazlarının kılındığı yapılar olarak bilinen mescitler, diğer İslam ülkelerinde büyük camiler için de kullanılmıştır. İslam’ın ilk mescidi Hazreti Peygamber zamanında yapılan Kuba Mescidi’dir. Etrafını, üç metre derinliğinde taş temeller üzerine kerpiç duvarların sınırlandığı bir avlu boyunca, Hazreti Peygamberin ve ailesinin kaldığı odaların yer aldığı ve Kudüs yönünde cemaati güneşten koruyan sundurmaların bulunduğu birimlerden oluşan Mescid-i Nebevî’yle başlayan cami mimarisi, genelde yeni ele geçirilen şehirlerde inşa edilen beş sıra nefli, ahşap dikmeli ordugah camileriyle devam etmiştir.

İslam’ın ilk dönemlerinde son derece basit planda, sade, gösterişsiz yapılar yapılmakla beraber Emeviler dönemine gelindiğinde artık çok daha iddialı camiler yapılmaya başlanmıştır. 702’de Abdülmelik tarafından yaptırılan Mescid-i Aksa ve 706’da I. Velid in yaptırdığı Şam Emeviye Cami bu devrin önemli örnekleridir. Abbasiler zamanından ise günümüze önemli bir eser gelememiştir. 877-879 yılları arasında Mısır’da Tolunoğullarından İbn Tolun tarafından yaptırılan ve banisinin adıyla anılan yapı, plan itibariyle Emevi geleneğini yansıtsa da daha önceki dönemlerde, yapıların, kaleyi andıran dış görünüşünden vazgeçilmiş, duvarlara, dışarıya açılan pencereler konulmuştur.¹ İslamiyet’i benimseyen her ulusun, diğer İslam ülkelerindeki

¹ Eyice, 1993, s. 59.

camii planlarını örnek alarak ve buna ilaveten kendi mimari özelliklerini de katarak oluşturdıkları yapılar, camii plan tiplerinin gelişmesine olumlu katkıde bulunmuştur.

Türlere baktığımızda; camii mimarisi evvela Karahanlılar döneminde, X. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Bu ilk eser kerpiçten yapılmış olmakla beraber, daha sonra tuğla malzemeli yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. XI. yüzyıldan kalma Kışlak Hazara Camii'nde, payeler üzerine oturan dört sivri kemerin taşıdığı kubbe dört yandan tonozlarla çevrili olup, köşelerde daha küçük boyutta kubbelerle, küçük ölçekte bir merkezi plan şeması ortaya konulmuştur. Daha sonraları Osmanlı döneminde de uygulanacak olan bu plan tipinde, çok önemli eserler ortaya konulacaktır. Yine ilk olarak Karahanlılar'da görülen tek kubbeli camii denemesi olan Talhatan Baba Camii, Osmanlı Döneminde Mimar Sinan'ın tek kubbeli camilerine örnek olmuştur. Karahanlılardan sonra, önemli bir siyasi birlik olarak karşımıza çıkan Gazneliler döneminde yapılan Leşkeri Bazar Ulu Camii, enine gelişen plan şemasında iki sahınlı ve mihrap önü kubbeli şemasıyla, yine Anadolu'da birçok ulu camii planına örnek teşkil edecektir. Gazneliler döneminde Sultan Mahmud'un yaptırdığı Arüs-ül Felek Camii'nin; ahşap direkler üzerine çatı ile örtülü planıyla, Anadolu'da Selçuklu döneminin ağaç direkli camilerine katkı ettiği düşünülmektedir. Selçuklular döneminde 4 eyvanlı, revaklı, avlulu camii tipi İran coğrafyasında yapılan bütün camilerin planlarını etkilediği halde, Anadolu coğrafyasında çok fazla tutulmamıştır. Bu planın en özgün örneği Malatya Ulu Camii'dir.

Anadolu'ya baktığımızda; Karahanlı, Gazneli ve Selçuklular döneminde ortaya konulan camilerin yanında, İslam'ın ilk yıllarından beri yapılagelen çok birimli camii plan tipinin de gelişme gösterdiğini söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti'nin erken döneminde yapılan ve sultanlara has camiler olarak bilinen Bursa tipi ters T planlı camiler de önemli bir plan grubunu oluşturmaktadır.

Şehir merkezinde yer alan ve cuma namazlarının kılındığı büyük camilere, "Ulu Camii" veya "Cuma Camii" adı verilmektedir. Osmanlı döneminde ise sultanların yaptırdığı camilere "Selatin Camii" adı verilmiştir ki bu camiler genellikle iki veya daha fazla minareli yapılmışlardır.

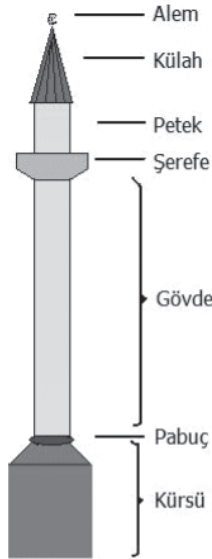
Minareler; camilerin bitişğinde, ezan okumak için yapılan kule veya silindirik biçimde, yüksekçe yapılarıdır. İlk minareyi yaptıran, Emevilerin Mısır valisi Mesleme bin Muhalled'dir. Mesleme, Mısır Fatihi Amr bin As'ın Fustat'a yaptırmaya başladığı, fakat bitiremediği Amr Bin As Camii'ni tamamlatırken, dört köşesine de birer minare ekletmiştir.²

İlk zamanlarda belli bir formu olmayan minareler, farklı bölgelerde değişik tipte ve farklı malzemeli olarak yapılmaktaydılar. Camilerin genel olarak

² Eyice, 1993, s. 59.

sağ köşesinde yer alan minareler, Kuzey Afrika'dan Suriye'ye, birkaç katlı kare planlı köşe kuleleri gibi yapılmaktayken; doğudaki bölgelerde daha ince silindirik gövdelidirler.³ Anadolu'ya baktığımızda; ilk dönem minareleri Suriye ve Orta Asya Türk geleneklerinin etkisinde şekillenmiştir. Selçuklu minareleri kalın ve güdük, petek kısmı bedene göre daha dar olan, tek şerefeli, tuğla malzemeli yapılardır. Osmanlı minareleri ise genellikle taştan yapılmış, sanatsal değerleri yüksek, silindirik gövdeli ve nihayetinde kurşun kaplı sivri külâhla son bulan yapılardır. Yapıldıkları dönemin mimari özelliklerini yansıtma bakımından oldukça önemli bir yapı birimi olan minareler, Osmanlılar zamanında 16. ve 17. yüzyıllarda en olgun şeklini almıştır. Osmanlı genelinde, camilerde birden fazla minare ve şerefe, hanedan mensupları tarafından yaptırılan "selatin camileri" ne mahsustur.

Ana hatlarıyla bir minarenin bölümleri aşağıdan yukarıya; kürsü, pabuç, gövde, şerefe, petek, külâh ve alem kısımlarından meydana gelir.

Genel olarak minarelerin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Minareler genel olarak kible yönünde, caminin girişinin sağında yer alırlar. Bu, yaygın bir uygulama olmakla birlikte, kesin bir kural değildir.

2. Anadolu coğrafyasında minareler, taş, tuğla ve nadir olarak da ahşap malzemeli olup, ekseriyetle tek minareli ve tek şerefelidir. Bununla beraber Ara Altun "Anadolu Türk Mimarisinin genel gelişiminde Aydınoğullarının Selçuk'daki İsa Bey Camisi ve Klasik Osmanlı Mimarisinin önemli basamak yapısı Edirne Üç Şerefeli Cami ile yerleşmeye başlayıp, anıtsal Osmanlı Ca-

³ Gündüz, 2005, s. 99.

milerinde uygulanmaya başladığını görebildiğimiz revaklı avlunun köşelerine yerleştirilmiş minarelerin hakim olduğu plan formunun, Anadolu'daki ilk örneklerine Mardin ve Kızıltepe'deki Artuklu Camilerinde bulduğumuzu rahatlıkla söyleyebilecek durumdayız" demektedir.⁴

3. Anadolu Selçuklu döneminde Anadolu'da yaptırılan camiler ekseriyetle tek minareli ve tek şerefelidir. Bunun yanında medrese yapılarında, ana girişin üzerinde simetrik olarak çifte minareler yükselmektedir. Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Sivas Çifte Minareli Medrese bu tipe örnek olarak gösterilebilir. Selçuklulardan sonra Beylikler döneminde ise farklı uygulamalar karşımıza çıkar. Halk arasında "iki şerefeli cami" olarak bilinen, kitabesi olmadığından, Dulkadirli veya Memlûkluk döneminde yapıldığı düşünülen, bugünkü Gaziantep ilindeki Şirvani Seyyit Mehmet Efendi Cami, iki şerefeli olarak günümüze gelebilmiş nadir örneklerdendir. Eretna Beylerinden Sungur Bey tarafından, 1335'te yaptırılan Sungur Bey Cami ise, doğu girişinin üzerinden yükselen çifte minaresiyle, Anadolu topraklarındaki ilk çifte minareli camilerdendir. Yapı bu yönüyle, Selçuklu çifte minareli medrese geleneğinin plan anlayışını devam ettirmektedir. Batı Anadolu'da Aydınöğlu Beyliğinin önemli bir eseri olan İsa Bey Camii'nde çifte minareler, mihrap aksındaki cephenin her iki yanından, beden duvarları üzerinde yükselir. Minarelerin bu şekilde giriş cephesinin iki yanından yükselmesi Osmanlı'da da devam edecek ve özellikle iki minareli Selatin (Sultan) camilerinde değişmez bir olgu olacaktır. Osmanlılarda ise ilk çifte minareli cami Bursa Ulu Cami'dir.

4. Osmanlılar, plan ve tasarımlarıyla Selçuklulardan daha farklı minareler ortaya koymuşlardır. Camilerde farklı yerlerden yükselen minareler bunun kanıtıdır. Firuz Ağa Camii'nde girişin solunda, ilginç ve tek örnek olan İstanbul Piyale Paşa Camii'nde ön cephenin ortasında ve Hacı İvaz Camii'nde kible duvarının sağında yükselen minareler görmek mümkündür.

5. Minarelerde süsleme oldukça önemli yer tutmaktadır. Süslemenin odaklandığı yerler ise şerefe altlarıdır. Selçuklu döneminde çini süslemenin yer aldığı bir kaç örnek dışında, genel olarak tuğla süsleme hâkimdir. Osmanlı'da ilk dönemlerde tuğla malzemeli minareler görülürken, daha sonraki dönemlerde taş malzeme ön plana çıkmış ve şerefe altlarında mukarnaslar görülmeye başlamıştır.

6. Osmanlı minarelerinde yapı, külah kısımlarına kadar taş malzemeli olarak gelip, külah kısımlarında kurşun kaplı ahşap malzeme ile nihayetlenmiştir. Geç devirlerde ise tamamıyla taş malzemeli minareler yapılmıştır.

7. Osmanlı minareleri genellikle yukarıya doğru daralan silindirik gövdeli ve sivri külahlı olmakla beraber, yöresel farklılıklar da yok değildir. Ayrıca yapılarda, dönemlerinin mimari üslupları doğal olarak minarelerde de gö-

⁴ Altun, 1971, s. 200.

rülmüş ve şerefeler ve külah kısımlarında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu da minarelerin hangi dönemde tamir gördüğünü veya yeniden yapıldığını açıkça ortaya koymuştur.

İslamiyette adeta bir zafer anıtı olarak görünen minarelerin konumlandırılması, sayıları ve şerefeleri bölgelere göre farklılık gösterse de, kuvvetli bir temayül olarak; Osmanlı Devleti'nde (1299-1922) birden fazla minare ve şerefe yapmak, sadece hanedan mensuplarına mahsustu. Bunu, Anadolu ve haricindeki coğrafyada gözlemleyebildiğimiz gibi, payitaht İstanbul'da da izleyebilmekteyiz.

Klasik ve geç dönemde İstanbul'da bilinen çifte minareli camileri ele alırken önceliği **Fatih Camii'**ne vermek gerekir. İstanbul'daki ilk Sultan camilerinden olan Fatih Camii, 1463-70 yılları arasında, şehri fetheden ve başkent yapan Sultan II. Mehmed tarafından Mimar Atik'e yaptırılmıştır. 16. yüzyılda Melchior Lorichs'in Pera tarafından çizdiği İstanbul panoramasında Eski Fatih Camii, tek şerefeli iki minaresi ve tek yarım kubbeli merkezi planıyla açıkça görünmektedir. 1766 depreminde yıkılmış ve klasik üslupta dönemin padişahı Sultan III. Mustafa tarafından yeniden inşa edilmiştir. İstanbul'daki ilk iki minareli camilerinden olan bu güzide yapının, tek şerefeli iki minaresi 19. yüzyılda yıktırılarak iki şerefeli hale getirilmiştir.

Diğer bir çifte minareli yapı grubu olan **Eyüp Sultan Külliyesi**, Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'un fethinin hemen arkasından yaptırılmıştır. Hüseyin Ayvansarayı, yapım tarihi olarak 1458-59 yılını verir. Evliya Çelebi, yapının tarifini yaparken, sağlı sollu iki minaresinden de bahsetmektedir. III. Ahmed döneminde mahya kurulabilmesi için minareler yükseltilmiştir (1723-24). Caminin 1766 zelzelesinde büyük ölçüde zarar gördüğü ve 1776'da Sadrazam Derviş Mehmed Paşa tarafından tamir edildiği bilinmekteyse de bunun binayı kurtarmaya yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Yapı daha sonra mimari gereklilikler sebebiyle III. Selim döneminde temeline kadar yıkılıp yeniden inşa edilmiştir (1798-1800).⁵ Zaman zaman sonraki yıllarda da yapı elden geçirilmiştir. Yapının Haliç (doğu) tarafındaki minaresinin 1823 yılında tahrip olması nedeniyle II. Mahmud'un emriyle onarıldığı bilinmektedir.⁶

Sultan II. Bayezid tarafından 1501-1505 yılları arasında yaptırılan İstanbul **Bayezid Camii**, Bizans döneminden kalma Forum Tauri'nin kuzey doğusunda Eski Saray'ın yakınlarında yer alır. Külliye programında ele alınmış cami, zaviyeli plan tipinin son büyük örneklerindendir. Merkezi plan şeması gösteren yapı iki yarım kubbe ve yanlarda dörder küçük kubbeye genişletilmiştir. Yapının tek şerefeli çifte minareleri tabhanelerin köşelerinde yer almaktadır. Bu, Osmanlı devri Türk mimarisinde nadir bir uygulamadır.⁷ Ayrıca, sağda-

⁵ Eyice, 1995, s. 12.

⁶ Eyice, 1994, s. 239.

⁷ Eyice, 1994, s. 92.

ki minarenin daha sonradan yapılmış olması, iki minarenin birbirinden çok farklı süsleme programına sahip olmasını açıklamaktadır.

Fatih'te yer alan **Sultan Selim Külliyesi**'nin Kanuni Sultan Süleyman tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir.⁸ Yapı, tek kubbeli harim kısmı ve iki yandaki merkezi planlı dört eyvanlı tabhaneleriyle Edirne yapılarını örnek almıştır. Bu yapıda tek şerefeli olan minareler avlu köşelerine yerleştirilerek, kütsel yapıyla bütünlük sağlanması hedeflenmiştir.

Şehzade Mehmed Camii, Kanuni Sultan Süleyman tarafından geçirdiği hastalık sonucu genç yaşta ölen Şehzadesi Mehmed anısına Mimarbaşı Sinan'a yaptırılmıştır. 1544-48 yılları arasında inşa edilen yapı, 4 yarım kubbeyle desteklenen merkezi plan şemasındadır. Caminin minareleri, Sinan'ın tasarladığı en görkemli 2 şerefeli minarelerdendir. Süsleme açısından oldukça zengin olan minarelerin, nakışlarından ve şerefelerin mukarnaslarından, Evliya Çelebi de övgüyle bahsetmiştir.⁹

1597'de Safiye Sultan'ın Eminönü'nde yapımına başladığı **Yeni Camii**'nin bitirilip ibadete açılması, 1663 yılında Hatice Turhan Valide Sultan tarafından olmuştur. Yapıda, Şehzade Cami'ndeki gibi 4 yarım kubbeyle desteklenen merkezi kubbeli örtü sistemi uygulanmıştır. Yapının giriş cephesinde iki köşede 67,62 m. yüksekliğinde üçer şerefeli iki minaresi bulunmaktadır. Böylece iki minareli plan şemasında ele alınan camiler içerisinde ilk üç şerfe kullanımı bu yapıda karşımıza çıkmaktadır.

Üsküdar'da bulunan **Yeni Valide Camii**, Klasik üslup içerisinde çift minareli olarak ele alınmış camilerin son temsilcisidir. 1711'de III. Ahmed'in annesi Emetullah Rabia Gülnuş Sultan tarafından yaptırılmıştır. Kare planlıdır. Dört yarım kubbe ve oluşturduğu sekiz köşe üzerinde yer alan basık bir kubbeye sahiptir. İkişer şerefeli iki minareye sahiptir.

Osmanlı'da batılılaşma dönemine eşlik eden üslupsal değişimin en belirgin özellikleriyle karşımıza çıktığı bir yapı olan Nuruosmaniye Camii 1748-55 yılları arasında inşa edilmiştir. Yapımına I. Mahmud tarafından başlanmış olup III. Osman tarafından tamamlanmıştır. Yapının mimarları Mustafa Ağa ve yardımcısı Simon Kalfa'dır. Barok üslubun bütün özelliklerini bünyesinde taşıyan camide pek çok unsur ilk kez kullanılmıştır. Cami kare plan üzerine tek kubbeli ve yarım daire şeklinde avlulu olarak ele alınmıştır. Yapının beş gözlü son cemaat yerinin her iki tarafında bulunan minareler oldukça zariftir. Dışa taşkın olarak ele alınan çift minarelerde, kurşun kaplı ahşap malzemeli külâh yerine, taş külâh tercih edilmiştir. Caminin genel yapısal özelliklerine hakim olan barok anlayış, minare şerefelerinde de kendini göstermiştir. Bu doğrultuda, klasik dönem minarelerinin daimi süsleme elama-

⁸ Kuban, 1994, s. 62.

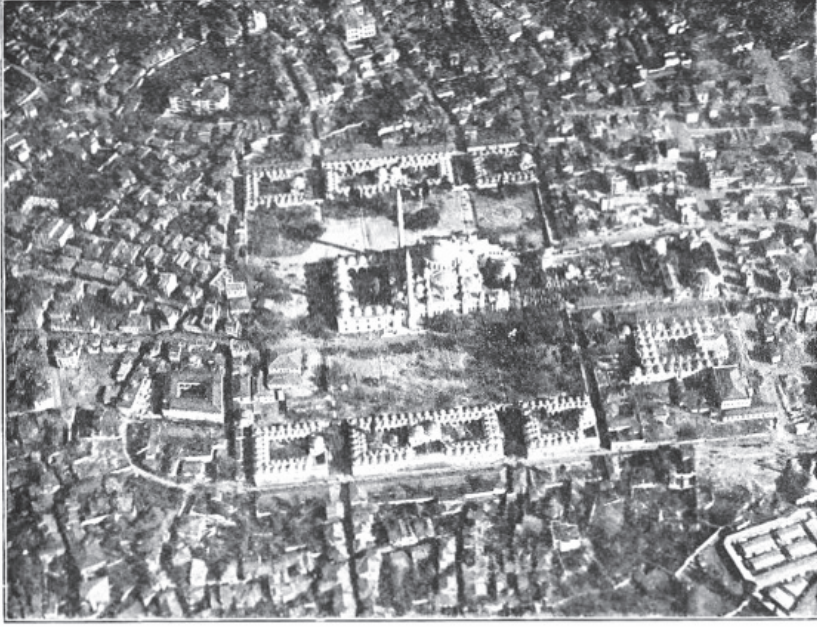
⁹ Kuban, 1994, s. 153.

nı olan mukarnasdan vazgeçilmiştir. Yapının minarelerindeki bu özellikler, daha sonraki pek çok yapıya da örnek olmuştur.

III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan tarafından yapıldığı için, bu isimle anılan, ancak **Kumbarhane Camii** de denilen diğer bir çifte minareli yapı da, Halıcıoğlu Kışlası ile Haliç Köprüsü arasında bulunmaktadır. Diğer bir ismi **Humbaracılar Kışla Camii**'dir. Oğlunun yaptırdığı kışlanın ortasına, Mihrişah Valide Sultan tarafından 1792 yılında tek minareli olarak inşa edilmiştir. Yapı, III. Selim'in bir minare daha ekletmesinin ardından 1793 yılında ibadete açılmıştır.

Bu yapıların haricinde, İstanbul'da klasik ve geç döneme ait, bilinen diğer çifte minareli camiler ise; **Mihrimah Sultan Camii** (1548), **Atik Valide Camii** (1583), **Laleli Camii** (1760-63), **Beylerbeyi Camii** (II. Mahmud döneminde çifte minarelidir), **Nusretiye Camii** (1826) **Büyük Mecidiye Camii** (1853), **Bezm-i Alem Valide Sultan Camii** (1855), **Pertevniyal Valide Sultan Camii** (1869-71), **Güzelce Kasımpaşa Camii** (II. Abdülhamid döneminde çifte minareli olarak yapılmıştır), **Cihangir Cami**'dir (II. Abdülhamid döneminde çifte minareli olarak yapılmıştır).

Genel olarak İstanbul'daki çifte minareli camilere baktığımızda, klasik dönemde sayının geç döneme oranla daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Coğrafi dağılım da, dönemsel ayrımla paralel olarak farklılık göstermektedir. Şöyle ki, "Osmanlı Devleti'nin evi" olan sarayın, Suriçi bölgesinden Boğaz kıyılarına geçmesiyle birlikte, çifte minareli camilerin yapım yerleri de Beyoğlu, Beşiktaş, Üsküdar gibi Boğaziçi bölgesine yönelmektedir. Bunda etken olan en önemli unsur ise şüphesiz, çifte minareli camilerde bâni olarak karşımıza hânedan mensuplarının çıkmasıdır. Bunlar arasında Sultanlar başı çekmekte, ardından ise Valide Sultanlar ve diğer hanedan üyeleri gelmektedir. Bu yapıların çifte minareli olmalarının dışında, mimari özelliklerine baktığımızda, ait oldukları dönemlerin diğer yapılarında da görülen malzeme, üslup ve süsleme özelliklerini üzerlerinde taşıdıkları sabittir. Klasik dönemde daha büyük ölçekli yapı programları karşımıza çıkarken, klasik sonrası ve geç dönemde daha küçük boyutlu camiler söz konusudur. Bütün bu özellikleriyle çifte minareli camiler; gerek bâni kimliğinin yapı programına yansımaları olarak; gerekse "en önemli dinî yapı grubu" olan camide bir hanedan imzası olarak, şekil-mana ilişkisinin Osmanlı Devleti'nin payitahtı İstanbul'daki simge abideleridir.

Konstantinopel: Fati-Moschee

Foto 1- Fatih Camii 20. yüzyıl başları (Zeplinden) <http://tarihgundem.com/Home/GaleriDetay?Galeriid=245#6> (24.11.2014) 23.27

Foto 2- Sultan Selim Cami (Ö. Çepnioğlu)

Foto 3- Nuruosmaniye Camii (Ö. Çepnioğlu)

Foto 4- Pertevniyal Valide Camii (Abdülhamid Albümlerinden)

Kaynakça

- AYVANSARAYI, Hüseyin, *Hadikatü'l- Cevami*, (haz. Ahmet Nezi̇h Galitekin), İ̇şaret Yay., İstanbul, 2001.
- ALTUN, Ara, „Mardin Ulu Cami ve Çifte Minareler Üzerine Birkaç Not”, *Vakıflar Dergisi*, S. 9, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 1971, s. 193-201.
- AREL, Ayda, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul Teknik Üniversitesi. Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1975.
- ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı I-II (Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar)*, Ker- van Yayınları, İstanbul, 1984.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, “Osmanlılarda Minare”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S. 4, İstan- bul, 1979, s. 17-28.
- BAKIR, Betül, *Mimaride Rönesans ve Barok: Osmanlı Başkenti İstanbul’da Etkileri*, Nobel Ya- yınları, Ankara, 2003.
- BARİLLARİ, Diana - Ezio GODOLİ, *İstanbul 1900, Art Nouveau, Mimarisi ve İç Mekânları*, Yem Yayınları, İstanbul, 1997.
- BATUR, Afife, “Batılılaşma Devri Osmanlı Mimarlığı”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim yayınları, İstanbul, 1985, s. 1038-1040.
- BATUR, Selçuk, Balyan Ailesi, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1090.
- CAN, Selman, *Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri ile Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi*, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul, 2002.
- CANTAY, Tanju, “Fetihten Sonra Mimar Sinan’a Kadar Osmanlı Sanatı”, *Koca Sinan’ın Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, C. 2, Ankara, 1988, s. 69-90.
- CEZAR, Mustafa, *Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi*, C. 1, Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, İstanbul, 1995.
- ERKAN, Aslı - Zehra ÇAKICI, “Klasik Osmanlı Mimarisinde Minarelerin Cami Mimari- sine Etkileri: Sinan Minarelerinin Şehir Silüetindeki Yeri”, *6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (21-26 Kasım 2005 Ankara)*, C. I, Ankara, 2009, s. 47-52.
- EYİCE, Semavi, “İstanbul’da Bazı Cami ve Mescid Minareleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, 1953, s. 247-268.
- EYİCE, Semavi, “Câmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 56-90.
- EYİCE, Semavi, “Bayezit Külliyesi”, *Dünden bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1994, s. 87-96.
- EYİCE, Semavi, “Eyüp Sultan Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, İstan- bul, 1994, s. 237-243.
- EYİCE, Semavi, “Eyüp Sultan Külliyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul, 1995, s. 9-12.
- GERMENER, Semra, “XIX. Yüzyıl Mimarlığında Oryantalist Eğilimler”, *9. Milletler Arası Türk Sanatları Kongresi 23-27 Eylül 1991*, C. 3, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1995, s. 147-156.
- GÜNDÜZ, Filiz, “Minare”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul, 2005, s. 98-101.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, “İslam’ın Şerefi ve Allah’a Yükselen Dua Anıtı, Minarenin ve Kandilin Tarihi”, *Tarih Konuşuyor*, C. 4/20, 1965, s. 1651-1653.
- KUBAN, Doğan, “Sultan Selim Külliyesi”, *Dünden bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İs- tanbul, 1994, s. 62-63.
- KUBAN, Doğan, “Şehzade Külliyesi”, *Dünden bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1994, s. 152-155.
- KUBAN, Doğan, *Sinan’ın Sanatı ve Selim*, Emlak Bankası Yayını, İstanbul, 1997.

- KUBAN, Doğan, *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayınları, İstanbul, 2007.
- KUŞÜZÜMÜ, Kıvanç H., "İstanbul Minareleri", *Retorasyon Konservasyon Arkeoloji ve Sanat Yıllığı*, S.1, İstanbul, 2010, s. 54-64.
- PETERSEN, Andrew, *Dictionary of Islamic Architecture*, IRCICA, London, 1996, s. 187-191.
- RICHARD, J. - H. Gottheil, "The Origin and History of the Minaret", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 30, No. 2, 1910, s. 132-154.
- SCHACHT, J., *Ein archischer Minaret in Agypten und Anatolien*, AI 5, 1938, s. 46-54.
- STRAYER, Joseph R., *Dictionary of the Middle Ages*, Vol. 3, New York, 1989, s. 396.
- TAYLAN, Hüsrev, "L'emplacement du minaret dans le plan de la mosquée et son effet architectural", *5th Int. Cong. Turkish Art*, 1978, s. 811-825.
- TAYLAN, Hüsrev, "Sinan Minarelerinin Mimaride ve Şehircilikteki Yeri", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (24-27 Ekim 1988)*, Ankara, 1996, s. 49-72.
- UYSAL Ali Osman, "Zaviyeli Camilerde Minare Problemi", *Türk Etnografya Dergisi*, S. XX, Ankara, 1997, s. 47-63.
- ÜLGEN, Aygün, *Klasik Devir Minareleri: Osmanlı Cami Planında Minarenin Konumu*, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 1996.
- YARDIMCI, Mehmet, "Geçmişin Sessiz Tanıkları Tahta Minareler", *Kültür ve Sanat*, S. 30, Ankara, 1996, s. 62-64.